"…Коло Трипілля 1 знайдено мамутові бивні".

(З газет)

1

Старий мамут Вім кінчав сеанса в поганій оперетці. Його голос нагадував застуджений баритон і лише іноді наближався до подихів барабанного соло. Ноги стулялись докупи, бо яма була конусна. Спів вечірньої прохолоди йшов угорі.

Старий мамут Вім законтрактувався в дешеву оперетку. В цьому Вім переконався остаточно. Хіба можна було помилятись? Навіть теперішній газетчик знає смак ,в опереті, а старий Вім не одну сотню років жив на світі!

Вітер дмухав у ліс, як в одну велику волторну. Чулись якісь звуки, але чи можна ж їх порівняти зі справжнім струментом?! Хіба дійсного дмухача на волторні здивує це низьке do bemol?2 Або: що це за примітивність мелодії!? Навіть сука на Ланжероні3 в Одесі виє по. більш складній партитурі. І справді, яка волторна, що поважає себе, дозволить собі такий репертуар: там-татам-там! фі-іїі-у-уу! у-ууу-уп.

Я не знаю також, чи шум великої ріки дає щось подібне до приємного дуету скрипки й барабана. Мені хочеться сказати: "ні". Мамут Вім був цієї ж думки.

Дах в опереті, де грав Вім, був такого дешевого синього кольору, що його встидався б і завклубом спілки Харчсмак. Друге діло, аби він був оранжевим або хоч кольору свіжого ліхтаря під оком — ні, він був синім.

Електричний ліхтар переходив за сеанс од сходу до заходу. Він витикався на сцені, проходив її, підіймався до душників на стелі, злазив поволі на гальорку, зсовувався на 3-й ярус лож, на 2-й, на 1-й, бельетаж і, врешті, ховався під ногами капельдинера.

Старий Вім не пам'ятав, скільки вже він сеансів грає. Але не менш десятка. Статисти в перуках, що налазили їм аж на очі, скакали навкруги Віма і кричали щось подібне до арії паровозного гудка. Вони були вдягнуті так, як вдягаються дійсні члени товариства "Геть сором". Навіть для оперети це виглядало сміливо, і Віму ясно було, що скоро з'явиться міліція. Він догравав свою ролю. Статисти шпурляли на шкіру Віма каміння, сичали, як пара з чайника. Але з того, що це був вже майже десятий сеанс,— Вім почував себе недобре.

Мамут потоптався ще трохи в неприємній ямі, копирснув землю великими білими бивнями й ліг на бік. Коли ж електричний ліхтар неосяжного неба загас під ногами капельдинера на заході — великий старий мамут Вім витиснув із своїх легенів останнє повітря.

Завіса спустилася.

...це сталося за 51 000 років до тої хвилини, коли народився Ісус...4

2

Весела була цього року осінь. Викурили немало махорки нічні тумани й простягали не раз димучі пасма за вигін у яр, до Дніпра — великої ріки.

Справи починаються коло млина.

На Степанові був кожушок ще з царського фронту й не було зовсім шапки.

— Во ізбіжаніє нагроможденія факту,— сказав він.

— А нащот там облізації5 — так я вам скажу, брешуть гади.

— Що ти понімаєш на воєнних ділах? — сказав Серьога-міліціонер.— У газеті проставлено, що китайський цар на Сибір іде. Хоче ввесь Сибір зайняти.

— Це не тільки китайський. Вони вже нас поділили між государствами. Америці — половина Сибіру, Англії — Чорне море, Франції — Петроград та Москву. А Германії — Україну. От-от прилетять ерапланом.

— На конференцію, значить? — запитав Степан.— Нащот резолюції й контрибуцій?

— Будуть тобі резолюції! — пообіцяв Серьога. Решта — двоє куркулів — солідно копирсали паличками воду й задумливо плювали на небо, що пливло в воді глибоко й синьо.

— Мені це отець Гервасій казав про нашествіє іноплемінників і іже з ними,— роззявив рота церковний староста.

— Не іноплемінники, а інтервенція,— сказав Серьога,— а отцю Гервасію скажіть, щоб фізкультурою займався та щоб на бокс вчився.

— Який це бокс?

— Бокс — єсть научная драка кулаками. Скоро до нас приїде український піп — так щоб все по-научному було.

— Гріх тобі, хоча ти й Совєцка власть,— почав Гундя — церковний староста,— це кощуиственне слово.

— Меморандум їм у пуп, скажу я вам! "Лерігія — опіум для народа",— сказав Серьога.

Серьога перед цим покуштував "перваку" і загинав такі слова, що в решти слухачів свербіли вуха.

— А знаєте, чого ми тут зійшлись? — сказав Гнат Карпович — куркуль на двадцять десятин і самогонщик.

— Угу,— підтвердив міліціонер.

— Наш ворог настрочив на нас листа.

— Семко?

— Він. Підлиза, сукин син, до голих КеНеСів 6. Втопити його, арештанта, сволоча!

Міліціонер загубив трохи хмелю й сказав:

— Вещественні доказательства?

— Єсть,— відповів Гнат Карпович і витяг із картуза лист паперу,— ось!

"Дорогому товаришу ридактору газети. Доносю я вам, товариш ридактор, що в нашій Бабанці суки самогон гонять. І

даже красная міліція — непобідимий представник Рад-влади і гордость революції кривий Серьога по прозванію вуличному — під куб для первака дрова носить.

Товаришу ридактору газети сообщеніє, щоб він обратив замічаніє, і якщо ви цього не зробите, я не знаю вже, чи не загину тут у Бабанці — болоті Революції. Селькор Семко".

Обличчя витяглися.

— Мало його ще били,— сказав церковний староста. Всі мовчали.

Одноманітний Дніпро викладав на берег свої примітивні мелодії.

Вітер дмухав у ліс, як у велику волторну. Куркульський млин мурчав сито й смачно: Гурррр! Мурррр! Уррр! ррр!

— Не топити, бо він випливе й смердітиме. Трьохфун-товкою по голові — ось що йому треба.

Гуидя. А тоді хату-читальню йому зробити під землею. Хай читає!

Степан. Що це ви? Люди! Трудящого чоловіка вбивати? Як же це? (Трясеться).

Гн. Карпович. Дурило ти, Степане! Ми пошуткува-ли, а він і справді! Заспокойся (іронічно).

Г у н д я. Атож.

Степан. Тьфу. І чому таке в голову мені прийшло!? Коли Степанова кудлата голова зникла за високим берегом, Гнат Карпович плюнув і згадав неввічливо про матір:

— Трохи не вшльопали ми, граждаии.

— Айу, без гражданів,— почулось од Гунді,— насточортіло вже їх слухати.

— Знаєте що,— сказав міліціонер Серьога,— Семко завтра йтиме до Трипілля в лікарню. Ми його перестрінемо,

...На березі ніби заколивалася лоза. Навіть короткометражний фільм показав би тут людське обличчя у збільшенню на першому плані, але— я не хочу забігати наперед.

Ніч поналивала в калюжі чорного атраменту. Далеко на Дніпрі горів сигнальний ліхтар. Темрява обгортувала, її можна було мацати пальцями. Вітер залишив свою волторну й спочивав десь на дніпровій косі. Спросоння кричав пароплав і означав собою ступінь культури.

Постановка коштувала грошей. Я не знаю тільки, як можна було зафіксувати таку темряву. Хоч би один юпітер посвітив!

, Тінь потрапляла ногою в калюжі. Якби знімка провадилась у місті — там можна було б довести тінь до ліхтаря й показати обличчя, аби глядач міг пізнати її раніш кінця. Я цього зробити не можу. Я лише скажу, що тінь, яка потрапляла ногою в калюжі, не була чотириногою. "Вона не належала також і до жіночого роду.

Зате перед другою тінню, що стояла під деревом із три-фунтівкою в руці, я засвічую сірника — це Серьога-міліціонер і месник.

Серьога погасив огонь і солодко затягся "номером восьмим". Цукровий "первачок" тепло блукав по веселій голові. Дніпро— був по коліна. Пароплав — за панібрата. Верба — за коханку.

"Уб'ю гада!" — запевняв себе Серьога й кадив махоркою над чорними атраментовими калюжами.

Перша тінь проходила мимо. Тут, звичайно, можна б поставити напис: "Серед темної ночі підняв гнусний злодій руку і...", але я ворог ставання на котурни — я проваджу знімку реально, не маючи наміру лякати глядача.

Серьога-міліціонер підняв над головою трифунтівку, і вітер на дніпровій косі почув немузикальну ноту невідомої партитури. Серьога кинув на землю міру ваги, що зараз дорівнюється 1,2 кг, і побіг від місця злочину.

Звичайно, був і свідок. Він зліз із дерева й нахилився над тим, хто лежав. Він намацав проломлену голову й холодне серце. Це його збентежило. Він хвилину постояв нерухомо, мимоволі нюхаючи пах теплої крові в себе на руць

Розпливався в повітрі димок махорки, крикнув несподівано пізній пароплав.

Живий підняв мертвого й поволік до крутого берега, підмитого дніпровими мелодіями. Мертвого було покладено під берег, і на нього зсунув живий тонну землі. Цим закінчились події ночі.

3

"Семко сказився!" — ґвалтувала Бабанка. Кожна баба підпирала кулаком щоки й вдавалась в імпровізацію. Кількість слухачів не грала ролі.

За годину все село знало, що:

"...Семко йшов у Трипілля. Коло Улитииого перелазу блиснула блискавка, й грізний голос сказав: "Семко, Семко, жалько мені тебе — місце тобі буде на сковороді!" А Семко роззявив рота та й каже: "Пішов ти, вибачте, до такої мами, сволоч!" — та й показав йому, звиніть, кулака. Ну, божа сила, звісно, і вдарила".

"...сказився, кумасю, сказився справді! Ходить з перев'язаною кудлою, дивиться по-скаженому й каже: "Соціал-сука раз! соціал-сука два!" Вже до сотні дорахував. Міліціонера Серьогу не побоявся — каже: "соціал-сука сім!.."

"... воно й правда: писання не доводить до добра. Жінка його не наплачеться тепер. Завтра вона йде у волость, щоб взяли на ізлічення..."

"... головою земкомісії замість Семка буде тепер Гуидин Петро. Старий Гундя вже й закваску составив із псалом-щиковим хмелем. Ех, гульнем, брат, за всю Совецку власть!"

4

Коли тихо падає на землю ніч, починають скарги бабан-ківські пси, і нічний ліхтар дивиться з неба крізь туман...

...Жовтий прямокутник вікна, гойдання осені на вітрах з дніпрової коси й голос листя з темряви ночі...

Семко зайшов до хати.

Для глядачів, що закохані в трюки,— можна було б тут дати: хата в лісі, і віти затуляють її всю, крім вікна. Жовтий прямокутник витинається з ночі й пахне таємністю. Окремо на першому плані: темний силует руки, що стукає, пальцем у вікно. Тінь, що рухнулась у хаті по шибці вікна. Вагання. Нарешті напис: "скрипнули двері й..." увійшов Семко. Він міг би зняти з обличчя бороду, вуса й зробитись кимось іншим. Це для любителів трюків.

Але справді: Семко зайшов у хату Гната Карповича. Хата стояла не в лісі — в селі. Семко зовсім не стукав у вікно, чим скоротив півметра фільму. Бороди він теж не знімав, бо це можна було зробити лише бритвою.

— Здоров! — сказав Гнат Карпович, і переглянувся з гостями.

— Соціал-сука раз! — відповів Семко й, сівши за стіл, покуштував борщу,

— Соціал-сука тьфу! — продовжував він далі, наливаючи собі в стакан "перваку".

Гнат Карпович сидів ніяково: скажи йому що — так за горло й вчепиться!

Мовчали, поки Семко й повечеряв. Дехто сказав, що дощів випадає мало, дехто зауважив, що бога "ми" прогнівили, а дехто — просто промовчав, не знімаючи очей із Сем-кового

рота. Семко всім сказав: "соціал-сука сім!" і ліг на лаві на чиюсь свиту. Зачинив очі й заснув.

Балачки поновились.

Справа йшла про те, кого обрати завтра на голову зем-комісії. Гундин "первак" висловлювався за сина свого фабриканта. Трохи сперечались, але, врешті, "первак" переміг. Після його був "вторак" і так далі. На Семка не звертали ніякої уваги: завтра приїдуть із волості й "приймуть міри". Останній гість здавався на милість переможця Гундиної фабрики й сів під стіл.

Гнат Карпович, Гуидя й Серьога — "иепобідимий представник Радвлади" — зостались радитись.

Самогону вони пили мало, і, тому думки текли швидко, як літні сни.

— Потрібно наново переділити землю,— сказав Гнат Карпович.

— Потрібно, але вона вже тиждень тому як переділена. І папери лежать у сільраді,— відповів Серьога.

— А якби так трапилось, що паперів нема? — продовжував Тнат Карпович.

— Кажи, що надумав,— запропонував Гундя.

— Папери про переділ землі ми знищимо, а твій синок її переділить наново, "ввіду унічтоженія фактичних документов".

— Правильно,— сказав Серьога-міліціонер,— а як?

— Запалимо сільраду.

— Ну й молодчина! Пропозиція голосується,— вирішив Серьога.

— Але чому це сина твого нема? — запитав Гнат Карпович.

— Чорти його знають! Пішов, мабуть, десь до дівчат у Трипілля,— немає дома.

— Гляди, щоб він завтра на зборах був. Відсутнього не виберуть.

У хату щось постукало. ВвМішла жінка Семка.

— Старий Гуидя тут?

— Тут.

— Петро йому прохав сказати, що завтра в обіди вій буде дома. В нього якісь там справи в волості.

— У волості?

Так. Я ходила сповістити про чоловіка. Жінка витерла очі.

— Забери свого — он він лежить.

Семко довго вагався, повторював свою приказку, але пішов, нарешті.

5

Начволміліції читав:

"...доносю я вам, товариш начальник, що в нас совершено вбивство чоловіка. Гнусний Серьога ваш, представник і захиститель порядку на території нашого села — забив чоловіка, жителя місцевого нашого села. Каковоє вбивство їїросю розслідувать і приїхати завтра в себо Бабанку. І потому боліючи душою й серцем за несознательность такого ілімента, що підриває мирне прожиття УРСР, прохаю взять собі на заметку й приїхати завтра, аби покласти кінець международна контрреволюції й зрадникам проти Радянської влади — її представникам, що гнусно заплямили свою чесну пролетарську совість червоною кров'ю.

Подательниця цього — жінка розкаже все в подробицях..."

6

Села наші горять щоночі. Ніякий фільм не може вмістити всіх пожеж.

— Запалю! — кричить хтось ображений, і ніччю світить ворожа хата всій окрузі.

— Запалимо! — кажуть крутому голові КНС, що не тягне за куркулями, і горить цілу ніч головине господарство.

— Можна буде запалити!—вирішує хтось із кооперативу, що прокрався, і горить кооператив, замітаючи у вогні сліди.

Картина "Пожежа на селі" ставиться просто: темна, як атрамент, ніч перерізується вогненними стовпами. Щоб

показати сполох,— знімають на півметрові фільму рухи церковного сторожа, що шарпає за вірьовку дзвона, самий дзвін, як розгойдується, і осторонь десь на фоні білої стіни — тінь пса, що широко й щиро виє. Як ще до цього додати пару рук, що хлюпають з відра водою, і роззявлені роти присутніх громадян — картина вийде вичерпуючою.

Серьога теж дивився на діло своїх рук. Він мимоволі посміхався солодко й кричав на добровільну пожежну команду.

Сільрада згоріла, як свічка. Серьогине обличчя плямкнуло губами перед уявленим "стаканчиком".

Ще було трохи зарано сміятись, бо ще звечора якась постать побувала в помешканні сільради й вийшла звідти, щось несучи.

7

Тепер поставимо ближче кінооператора, й хай він уважно крутить. Показувати, як ходить черговий десятський, стукає палицею по воротях; як беруть люди з собою по півфунта "городняка" і по двоє чисел селянської газети на розкурку, як поважно сходяться до зборні і швидко обкутують себе важким туманом, від якого не видно й облич вождів на стінах,— це все робити — нецікаве завдання.

Краще подивимось, як приїхав начволміліції й зайшов до зборні.

Збори ще не починались. Казали, що не зійшовся "кворум", казали, що голова ще обідає, але дійсна причина така: не прийшов будучий голова земкомісії — Петро Гундя.

Начміліції сів, приєднав до загального тютюнового диму й свій: "Село" — 25 шт. 10 коп. Але він зовсім потонув — "городняк" забив. Курили.

З'явився голова. Далі чекати було неможливо. Відчинили збори. Повістка денна: 1) Обрання нового голови земкомісії; 2) Справа пожежі сільради. Хто добавить? Хто змінить? Хто проти? Зібрання пішло серед джунглів тютюнового диму.

— Товариші! — почав голова сільради.— Наш старий голова земкомісії збожеволів. На його місце треба обрати нового голову. Я пропоную товариша Петра Гундю. Це треба зробити негайно, бо необхідно знову составлєніє списків на землю, ввиду погорєнія старих списків на пожежі. Я виставляю кандидатуру т. Петра Гунді. Хто хоче висловитись з цього приводу?

— Де він? Хай вийде!

— Його справи затримали в волості. Він зараз надійде.

— Да-ло-о-ой! Немає права! — кричали комнезамці.

— Товариш! — сказав тоді селькор Семко.— Прошу маленького слова.

— Товариші, я не сказився. З усіх боків, товариші, тягнуться до нашої комиезамської землі руки. Товариші, одрубаємо ці гнусні руки! Мене чорна гідра контрреволюції думала забити, думала задушити за глотку пролетарське незаможницьке серце,— аби я замовчав навіки й не розказував світові про те, що в нашому селі діється. Дорогі товариші! Я звертаюсь до вас — рубаймо гнусні руки, що тягнуться й підіймаються над нашими головами! Товариші! Той, кому Радянська влада

доручила охорону незаможницького життя,— той гад сам убиває своєю рукою. Я підслухав, як змовлялись про пожежу сільради — я виніс звідти всі документи. Товариші, ось: цією трифунтовою гирею мене хотіли забити, але так сталося, що забили того чоловіка, що вам виставляють зараз головою земкомісії. Товариші, міліціонер Серьога забив гирею Петра Гундю!..

8

Збори рушили на берег Дніпра-ріки.

Можна, думаю, уявити собі ніяковий колір неба, осінню землю, високий берег і далекий від туману луг за водою.

Великих зусиль не треба: шум людей, розмови Дніпра з пісками, настрій перед страшною нахідкою, пах жовтої глини під лопатами, все це стоїть передо мною, все дише мені в обличчя.

Може, дехто затулить носа коло гнилого трупа? Може, дехто не схоче дивитись, як примірятимуть трифунтівку до дірки на голові? Може, дехто затулить вуха від криків матері? Я силувати не хочу. Заспокойтесь.

Але я звертаю увагу на те, що було знайдено в землі разом із трупом. На бивень мамута Віма ... Мої очі примружуються, і думка розгортує сторінки, багатотисячні юпітери світять моєму кінооператорові.

Знову старий мамут Вім, що його бойовий бивень пролежав у землі над Дніпром 53 000 років, старий Вім проходить перед моїми очима. Знову обсипається пісок у конусній ямі поганої оперети. Знову примітивні мелодії доносить мені вітер. Голі

статисти з кудлатими перуками — мої минулі батьки. Темний схід дешевого синього кольору, який я встидаюсь помічати тепер. Багато метрів фільму пройде перед примруженими очима, доки я дивлюся на нахідку: бивень Віма.

Електричний ліхтар на небі йшов загаснути десь під ногами капельдинера на заході. Чебрець пах осіннім Техасом. Плеск Дніпра був ніжним і невиразним. Вітрова волторна вже золотилась осінню і...

... та дайте ж хоч перед кінцем сеансу виплакатись флейті!

1 Трипілля — придніпровське село на Київщині.

2 ...це низьке d 6 bemo 1...— наполовину знижений початковий тон сучасної музичної азбуки.

3 Ланжерон — колишнє одеське передмістя. Назва походить від прізвища генерал-губернатора Новоросії, який у 1815 — 1822 рр. жив в Одесі й побудував біля моря дачу, де з часом виник міський пляж. Тепер тут один з найкращих пляжів міста — Комсомольський.

4 ...д о тої хвилини, коли народився Ісу с...— тобто до нової ери.

5 ..нащот там облізаці ї...— Йдеться про військову мобілізацію.

6 ...д о голих КсНеСів — тобто до комнезамівців. КНС — комітет незаможних селян. Ці комітети були організовані в 1920 р. для здійснення аграрної і продовольчої політики Комуністичної партії, захисту інтересів бідноти на селі. Комнезами розподіляли .поміщицькі землі, боролися з

куркульством,— брали участь в колективізації. Очолювала їх Центральна комісія незаможних селян. Існували до 1933 р.